

Sümei György

TILTOTT KÉPEK

Müller Rolf: *Titkok – képek – nyolcvanas évek / The Secret Pictures of the Eighties*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012, 84 oldal

A 2000-es évek elején mondta el egy történelmi művekkel foglalkozó szerkesztőség vezetője: az ismert történész készül könyvéhez illusztrációk, képek kellenek. A megszólított szerző a fölmerülő igényre azt válaszolta, hogy „tegyenek olyanokat a könyvbe, amilyenek X kötetében vannak”. Vagyis nem akart bibelődni, egyáltalán foglalkozni azzal, hogy netán a szöveget segítő vagy azt megvilágító képanyag kerüljön a művébe. A történészek vizuális érzékenységét itthon még nemigen vizsgálta senki, noha éppen lehetne. A földolgozásra, bemutatásra választott témáikhoz illeszkedő képanyag tüzetes és szennvedélyes vizsgálatát, mérlegelő kiválasztását alig-alig tapasztalhatni, ma már ezt a legtöbb esetben a kiadók képszerkesztőire hárítják. Noha kétségtelennek látszik, hogy az utóbbi évtizedekben az ő szakmájukban is megnőtt a történelmi dokumentumok (film, fénykép, korabeli képes ábrázolás, például kitüntetetten a karikatúra, a plakát) használata, szükségességének a fölismerése, és a törekvés ennek szakszerű megvalósítására. Mindezt nagymértékben segíthették a történelmi egyéniségeket, sorsfordító eseményeket és egyes korszakokat, periódusokat, jelenségeket bemutató mozgókép-dokumentumok, amelyeket dokumentumfilmekben is előszeretettel alkalmaztak (például Bokor Péter és Hanák Gábor *Századunk* című sorozatában). A történelmi munkák képhasználatában áttörés két jelenség erősödéséből sejthető: a magyarországi fotókutatások eredményei azt mutatják, hogy a fénykép elsődleges történelmi forrásként, fontos vizuális információk és összefüggések hordozójaként jól kiaknázható.¹ Vagyis kiszabadítható a szimpla illusztráció kalodájából, amikor csupán hangulatfestő funkció betöltésére szánták, vagy a „legyen valami kép a szöveg mellett, úgy változatosabb” egyszerűsítő szerkesztői elve szerint. Ehhez a legnagyobb megfelelő mintát a történelmi személyiségek (Kossuth, Széchenyi stb.) portréikonográfiáinak és az írók (például Ady, József Attila, Juhász Gyula, Kosztolányi, Jókai) fototékáinak megjelenése nyújthatta, hiszen hozzájárultak a szereplők reálisabb, illúzió- és ideálmentesebb szemléléséhez, valós értékeléséhez. A legnagyobb lökést talán az 1956-os forradalom fotóhagyatékának a földolgozása,² és ezzel párhuzamosan a képi információk értelmezésének sokrétűbbé válása adhatta. Az 1990-es évektől ez megsokszorozta a fényképnek mint fontos történelmi forrásnak, vizuális dokumentumnak a használatát. A történelmi munkákban megszorodtak a történelmi környezetbe ágyazott,

¹ STEMLERNÉ BALOGH Ilona: *A fénykép mint történelmi emlék és forrás = Érték a fotóban. Országos Fotótörténelmi Konferencia előadásai (Tata 1993)*, szerk. Somorjai József, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, Tata, 1994. 15–22; Uő.: *Történelem és fotográfia*, Osiris, Budapest, 2009.

² *'56-os fényképek gyűjteményekben*, szerk. Kákóczki András – Sümei György, Miskolci Galéria, Miskolc, 2007.

szakszerűen értelmezett, végre pontos címeírásokkal ellátott fényképek. Az utóbbi évtizedben egyre több, történeti korszako(ka)t megidéző fotótéka, történeti forrásértékű fényképeket tartalmazó egyéni fotóalbum jelent meg. Lassan elmúlóban vagy legalábbis változóban az a semleges vagy közömbös történeti magatartás is, amelyben a monografikus földolgozás írója nem foglalkozik a könyvébe kerülő képekkel. A 2000-es évtizedben már azon képeskönyvek szaporodtak meg, amelyek elsősorban fényképekkel, tisztán vizuális eszközökkel vállalták a történet elmondását: kronologikusan, jobbra lineáris rendszerben, esetleg tematikus blokkokkal élénkítve, természetesen szakszerű képaláírásokkal megtámogatva (például a *Kor-képek* sorozat kötetei).

Ezen képes történelemkönyvek szükségességének fölismerését nagymértékben segíthette az az évtizedek óta tartó, jelentős változásokat produkáló vizuális forradalom, amely a digitális képalkotás robbanásszerű elterjedését hozta a megtöbbszörözött napi mozgókép-fogyasztással együtt (nagyszámú tévécsatorna használata). Mindezzel párhuzamosan a hagyományos fényképelőhívás és -nagyítás minimálisra csökkent, viszont e hagyományos módon létrehozott vizuális forrásanyag, a történeti hitelesség kritériumait kielégítő fényképállomány így fölértékelődött.

Müller Rolf történészként kiállítások előkészítése során találkozott először fényképekkel – másként, nem szokványos szemlélői attitűddel, hanem alkotó módon: kérdezve és a vizuális jelhalmazokból, jelentészónákból válaszokat várva. Ezidőtájt megnőtt érdeklődése nemcsak a fénykép és a fotóművészet fontos produkciói, hanem általában a vizuális művészetek, valamint a képértés és képértelmezés szakirodalma iránt. Az 1956-os forradalom és szabadságharc fényképhagyatékának kiállításokra³ történő válogatása, azok kutatása, más gyűjteményekben őrzöttelkel való összehasonlítása, meghatározásuk (helyszínek, időpontok fixálása, esetenként szereplők azonosítása stb.) elvégzése, majd könyvbe szerkesztésük⁴ mind-mind segítette azt a fajta kutatói elmélyülést, amely a történeti folyamat/események kontextusában hitelesen tudja elhelyezni a képi információkat történeti szempontból is. Müller Rolf több történeti szövegyűjteményben, antológiában végzett munkája, valamint számos tanulmány megírása és szerkesztői tevékenysége⁵ után most megjelent könyvében (a magyar szöveggel párhuzamosan fut az angolra fordított) „a fotográfia peremterületén lévő képhalmazról nyújt átfogó értékelést”.⁶ Valójában az egész kötet a nyolcvanas évek fotófölghasználásából meríti a példáit, és fontos, eddig ismeretlen adalékokkal, új megállapításokkal járul hozzá a fotókultúra szempontrendszeréhez. Eddig ki nem próbált nézőpontot hoz a fényképről folytatott diskurzusba. Olyat, amelyet a hagyományos értelemben vett fotótörténeti kutatások eddig mellőztek, illetve valójában föl sem fedeztek maguknak.

³ Például *Élünk! Okt. 23. Ifjúság – Forradalom – Megtorlás*, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2006. 05. 29. – 06. 30.; *Címeres forradalom*, Kiscelli Múzeum, Budapest, 2006. 09. 08. – 10. 08.; *1956 Képtárából – Fényképek 1956*, Vaszary Képtár, Kaposvár, 2006. 10. 20. – 11. 30.

⁴ MÜLLER Rolf – SÜMEGI György: *Fényképek 1956*, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2006.

⁵ 2007 óta a *Betekintő* című internetes folyóirat szerkesztője, 2009–2010-ben főszerkesztője volt.

⁶ A kötet egyik lektorának, Baki Péternek a véleményéből.

Müller Rolf könyve a tágabban értelmezett „rendszerelváltó évtizedből”, az 1980-as-ból szed csokorba különféle képformákat. Az 1980-as adatokkal indul, és a végén már a rendszerelváltó évet, 1989-et taglalja. A fejezetek általánosságban a fotónak az emlékezettel való kapcsolatáról, illetve egy speciális fotófelhasználásról szólnak. Ez az egyedi fotóhasználat az állambiztonsági szervek, a belügyi apparátus, a megfigyelések területére visz. Az effajta fénykép a Kádár-rendszerben valami rendszerellenesnek meghatározott vagy ellenzékinek, izgatónak minősített tevékenységről (falfirka, röplap, esemény, akció stb.) ad képes dokumentumot a történész bemutató elemzésével elmélyítve.

Müller Rolf kötetének fejezetei a Kádár-rendszerhez kötődő politikai tartalmú szobrok megjelöléseivel, a pusztavacsi béketalálkozón készített magánfelvételek állambiztonsági történetével, a hatalmat irritáló, politikai tartalmú föliratokkal és a gyülekezési jog szabad gyakorlását biztosító törvény hatályossága (kihirdetve: 1989. január 24.) ellenére is tovább folytatott megfigyelési fotózással foglalkoznak. Ez utóbbi fontos újdonsága, hogy két titkos fotográfus, a „Rolf Jenő” fedőnevű hálózati személynek és Kurta István főhadnagynak az 1989-es év különböző politikai akcióiról készített felvételeit mutatja be. Vagyis a megfigyelő fotográfusok, a terhelő bizonyítékot készítő állambiztonságiak személyéről is releváns adatokat tudhatunk meg a tanulmányból. A lesipuskás fényképezés kádárista évtizedeiből itt először bukkannak föl valós állambiztonsági szereplők.

A könyv szigorú következetességgel használja és értelmezi azon dokumentumokat, amelyek a bemutatott fényképek keletkezését részletesen leírják. Írásos források és képdokumentumok így kerülnek egymást indokoló és erősítő történeti aspektusba, és válnak a Kádár-rendszer utolsó évtizedének különleges körülmények között létrejött, és e munkában először rendszerbe állítva értelmezett képi forrásaivá. A képi információk történeti szempontú megfejtése, a vizuális elemek dekódolása és hiteles történeti környezetbe állítása szempontjából is figyelemre méltó, nyelvileg is jól megformált dolgozatokat ad közre a kötet, amely egyértelműen nyeresége a történeti képkutatásoknak, a fotódokumentumok történeti kép-értelmezésének.

Könyvként való megformálása – Nemes Péter munkája – is példaszerű: kemény borító, párhuzamosan futó magyar/angol szöveg, logikus és a szöveggel együtt értelmezhető, azzal szinkronban megjelenő képek, tiszta és következetesen alkalmazott tipográfia. Újdonsága még, hogy közösségi helyeken divatossá vált öntapadós matricák is népszerűsítik a kiadványt. Ez a falra kerülő reklámhordozó használatával az eredeti falfirkákra utal, s így faltól falig teremt a közzé tett anyag és reklámja között kapcsolatot. A fényképeket – egy részük színes – készülésük adott technikai szintjén közlik, vagyis zömmel elmosódó, kicsit elszürkülő fotókat látunk, amilyené lassan már a ma számára a velük megidézett, letűnt kor válik.